

СИНТЕТИЧНО-ДИЕРЕТИЧНАТА АРГУМЕНТАТИВНА ГРЕШКА: ЛОГИКА И ЛОГОС В АРИСТОТЕЛОВИТЕ ТРАКТАТИ *РЕТОРИКА* И *ЗА СОФИСТИЧЕСКИТЕ ОПРОВЕРЖЕНИЯ*

Доц. д-р Герасим Петрински

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Във фокуса на настоящото изследване е т.нар. „паралогизъм на свързването и разделянето“ или „синтетично-диеретичен паралогизъм“, разглеждан от Аристотел в неговите трактати *Реторика* и *За софистическите опровержения*. Въпреки сериозния научен интерес към тези манипулативни похвати през последните две десетилетия за момента няма консенсус относно значителните разминавания, които се наблюдават в двете произведения както по отношение на дефинициите, така и в примерите, които философът използва за тяхното онагледяване. Ще бъде защитена тезата, че става дума не за два напълно различни феномена, а за два различни подхода, прилагани от Аристотел за опровергаване на парадоксите, които еристите от Мегарската школа са използвали за привидно довеждане до абсурд на философската концепция за статичността (*εἶναι*) на битието и за „доказване“ на собствена си идея за вечно променящия се динамичен свят (*γίνεσθαι*). Ще бъде предложен нов подход към конкретните аргументативни грешки и езикови средства, които стоят зад описваните от Аристотел логико-лингвистични феномени.

Ключови думи: аргументативни грешки; логика; език; свързване и разделяне; Аристотел

Въведение

Обектът на настоящото изследване е един специфичен тип езикова и логическа грешка, която се среща за пръв път в две от произведенията на Аристотел – трактатите *Реторика* (по-долу – *P*) и *За софистическите опровержения* (по-долу – *CO*). Става дума за т.нар. *паралогизми по съчетание* (*σύνθεσις*) и *разделение* (*διαίρεσις*), които Стагиритът дефинира на базата на неформално-логически и езикови критерии (Aristoteles 1959, 1401a.1.; Aristotel 1993, pp. 151 – 152). Както ще видим, както същността, така и примерите за тези софизми в двете произведения, на пръв поглед, насочват към съвсем различни феномени, като никой от тях не се изчерпва с т.нар. *fallacia compositionis/di-*

visionis, при която специфичен за частта предикат се обобщава за цялото или качество, общо за цялото, се предицира към някоя от съставляващите го части (срв. Engel 2000, pp. 125 – 129; Gungov 2021, pp. 33 – 34).

От тази гледна точка, настоящото изследване си поставя две основни задачи. Първата от тях е интерпретативна. Накратко ще бъдат представени, изяснени и допълнени различни лингвистични и/или логически подходи към Аристотеловата диеретично-синтетична грешка. При изграждането на своите теоретични рамки Скиапарели, Шрайбер и Хаспер (Schiaparelli 2003; Schreiber 2003; Hasper 2009), като цяло, се фокусират почти единствено върху примерите от *СО* и използват тези от *Р* основно като сравнителен материал. Двама изследователи – Папацимбас (Papatsimbasi 1995, pp. 135 – 137) и Рап (Rapp 2013, pp. 141 – 145), се съсредоточават конкретно върху *Р*. Първият от двамата обаче го прави в малко известен дисертационен труд, написан на гръцки език преди подробните изследвания от началото на ХХІ в. по въпроса. Вторият изтъква нагледно разликите между двата Аристотелови трактата, но свежда синтетично-диеретичния паралогизъм само до „широко и неясно понятие за свързване и разделяне“ (Rapp 2013, p. 156). Ще се опитаме да обобщим тезата, че синтетично-диеретичната грешка в *Р* отразява сравнително ясни семантично-логически феномени, които се вписват добре в общата рамка на теорията за привидните ентимеми.

Втората цел на статията е по-комплексна. Както подчертава Шрайбер, няма научен консенсус относно връзката между подробното описание на аргументативните грешки в *СО* и краткото представяне на привидните ентимеми в *Р* (Schreiber 2003, p. 55). В хода на изследването ще направим опит да защитим тезата, че разликата в представянето на синтеза и диерезата в *Р* и *СО* по всяка вероятност не е резултат от развитието, което неговата теория на манипулацията търпи във вероятно пренебрежимо краткия период между написването на двете произведения (ок. 350 г. пр. Хр.) (Papatsimbasi 1995, p. 128). Друг фактор е доста по-важен, а именно различните перспективи, в които Стагиритът разглежда паралогизмите и софизмите. Реториката е изкуство, аналогично на диалектиката и насочено към монолога, чиято аудитория има много малко интелектуални и чисто комуникативни средства, за да се защити активно срещу манипулативните похвати (Papatsimbasi 1995, p. 127); Rapp 2013, p. 125 – 126). Подобна защита би могла да следва от осмисляне на измамата „вътре в ума“ (*ἐν τῇ θυμῷ*, откъдето идва етимологически и самата дума *ἐνθύμημα*), от мълчаливо осъзнаване на нейната логическа несъстоятелност. От друга страна, софистическите опровержения се развиват в диалогичен контекст, където опонентът има възможност да ги обори чрез въпроси и отговори, включително такива, които са базирани на езикови „игри“. Тези похвати обаче не са били използвани само с цел забавление или умствени упражнения за учениците на мегарските еристи през IV в. пр. Хр. Чрез парадоксите, чийто отглас среща-

ме в *СО*, софистите са се опитвали да доведат до абсурд самото философско схващане за статичността на битието (*εἶναι*) и косвено да го заменят с идеята за постоянната динамика на света (*γίνεσθαι*).

Въпреки големите разлики в двата подхода все пак би било твърде крайно да подкрепим тезата на Рап, че става дума за две различни грешки, които имат малко или никакво отношение една към друга (Rapp 2013, p. 137). В действителност три от общо петте примера, които се срещат в *Р*, имат своя аналог и в *СО*. По-конкретно това са Евтидемовият аргумент (Aristoteles 1959, 1401a.33-35 и Aristotel 1993, p. 152; Aristotel 2009, 177b12-13), аргументът за буквите и думата (Aristoteles 1959, 1401a.29-31 и Aristotel 1993, p. 151; Aristotel 2009, 166a30-31) и аргументът за единичната и двойната доза/по-голямото и по-малкото (Aristoteles 1959, 1401a.31-34 и Aristotel 1993, pp. 151 – 152; Aristotel, 2009, 166a34-35).

Още в уводните бележки към настоящото изследване трябва да се отбележи и че синтезът и диерезата по никакъв начин не са разгледани само като паралогизми и софизми в контекста на общата аргументативна теория на Аристотел. Те представляват общи аргументативни схеми, които могат да съставляват, както ще видим, и напълно реални аргументативни топоси, належащо представени в *Р*.

Синтетично-диеретичната грешка в „Реторика“ на Аристотел

В началото на глава 24 от *Р* Аристотел разграничава общо девет вида привидни ентимеми (*τὰ φαινόμενα ἐνθυμήματα*). Първата категория грешки са тези, които са основани на т.нар. *лексис* (*παρὰ τὴν λέξιν*). Шрайбер (Shreiber 2003, p. 19) превежда този термин в контекста на *СО* като *language* (език), обосновавайки се с аргумента, че по времето на Аристотел останалите му значения все още не са били кристализирали. Папатсимбас (Papatsimbас 1995, pp. 126 – 127; pp. 181 – 182) предпочита термините „словни“ (*λεκτικά*) грешки или „изразни техники“ (*ἐκφραστικές τεχνικές*), а Скиапарели (Schiaparelli 2003, p. 111) – „езиков изказ“ (*linguistic expression*).

Внимателният анализ на *Р* показва, че Стагиритът разграничава много добре двете основни значения на термина *λέξις*, а именно *изказ*, *стил* (cf. Aristoteles 1959, 1406b.1-2; Aristotel 1993, p. 164; Aristotle, 1450b.13-15 и Aristotel 1993a, p. 74) и *фраза*, *дума* (cf. Aristoteles 1959, 1401b.28; Aristotel 1993, p. 174). Самите „езикови“ грешки само далечно напомнят на такива от модерна гледна точка. Първата от тях – изброяването на предпоставки, без те да водят до направения извод (Aristoteles 1959, 1401a.8-12; Aristotel 1993, p. 151), можем да сведем към езиковото изражение на ирелевантността, а примерите за втората, „омонимията“, включват логически изводи, основани на погрешна етимология, препратки към авторитетни текстове или полисемия (Aristoteles 1959, 1401a.13-24; Aristotel 1993, p. 151; cf. Rapp 2013, p. 151). Конкретно ети-

мологическата грешка бихме могли да възприемем като индиректна нападка срещу езиковия натурализъм на софистите, отразен например в Платоновия диалог *Кратил*, според който имената не са в случайна, а в пряка връзка със своите денотати и „капсуловат“ тяхната същност (Waterfield 2000, p. 241). В този смисъл, за софистите (а донякъде и за Платон) етимологията е била път към истинската същност на понятията. Аристотел, от друга страна, защитава тезата, че думите са резултат от договореност (*συνθήκη*) между хората (cf. Aristotel 2008, 16a19).

Следващият тип грешка е именно синтетично-диеретичната грешка, която ни интересува тук. В *P* Стагиритът я нарича с доста пространното название *да казваш разделено свързано или свързаното разделено*¹ и дава общо пет примера за нея (Aristoteles 1959, 1401a.24 – 1401b.3; Aristotel 1993, pp. 151 – 152). Той очевидно отделя този тип привидна ентимема от манипулативните похвати, базирани на лексиса, описани непосредствено преди това. Това отделяне обаче е само частично, както личи и от употребата на инфинитива *λέγειν* (*да казваши*), който показва, че става дума за феномен, който отразява свързването и разделянето както на понятия, така и на думите, които ги изразяват (cf. Papatsimbas 1995, p. 205). Именно в този смисъл Аристотел употребява термините *σύνθεσις* и *διαίρεσις* в своите произведения *За тълкуването* (Aristotel 2008, 16a10-13) и *За душата* (Aristotel 2008, 430a26-28). Той предупреждава и за сериозните грешки, които могат да бъдат допуснати при правене на механични изводи за цялостни и неделими същности на базата на предикатите на съставните им части (cf. Aristotele 1982, 645a.30-36; Aristotel 2022, 1097b.30-33).

Думата и понятието, което стои зад нея, не са носители на истина или истина сами по себе си, а съществуват на базата на съглашение между хората *извън времето* (Aristotel 2008, pp. 19 – 20), без да бъдат зависими от каквито и да било обстоятелства. Те започват да отразяват действителността или недействителността едва когато се свържат и произведат в определен контекст цялостна мисъл, респективно цялостно съждение. Както при езика, така и при мисленето обаче границите между понятията понякога са размити, особено когато те се съотнасят като части към цяло или цяло към части. Тук безспорно имаме проявление на класическата **fallacia compositionis**. Написаната дума се състои от отделни букви, но не е механично съчетание от тях, а този, който знае буквите, не е задължително да знае и значението на съставляваната от тях дума. Фактът, че числото две е четно, а числото три – нечетно, не означава че сборът от тях е едновременно четен и нечетен (Aristotel 2009, 166a33; Gungov 2021, 33; Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, pp. 231 – 242 и 321 – 327)². Благотворното въздействие на единичните дози от дадено вещество не води автоматично до здравословност на неограничени количества от същото вещество (Aristotel 1964, 1401a.31-32). Това, че всеки орган в човешкото тяло има своя функция, не означава, че функциите на човека се ограничават до дейностите

на всичките му органи, взети заедно (Aristotel 2022, 1097b.30-33). Следвайки духа на Аристотеловата теория като контрапункт на класическата софистика обаче, следва да анализираме някои от примерите по-скоро през призмата на т.нар. аргумент „сорит“ („натрупване“) или „парадокс на купчината“, въведен от мегарския ерист Евбулид (IV в. пр. Хр.), който спекулира не с отношенията между частите и цялото, а с границите между понятията (Laertius 1966, fr. 108.5; Thouless 1974, pp. 104 – 108; Gula 2002, pp. 100 – 101). Взета отделно, една песчинка никога не може да бъде достатъчна за трансформирането на сбора от песчинки от не-купчина в купчина, нито един косъм – да превърне сбора от косми в брада. В този смисъл, сборът от букви, схващан механично, никога не би могъл да доведе до образуването на цяла дума.

Далеч по-интересен е обаче случаят, при който ролята на „цялото“ играе не някаква естествена цялост, а едно и също смислово поле, релевантно към съответната дискурсивна ситуация, за което Рикерт използва термина *хора* (*chōra*) (Rickert 2007; срв. Prenosil 2012, pp. 286 – 289)³. От това поле аргументаторът откроява необходимите му за конкретния дискурс обекти, комбинира ги в определен контекст и ги активира аргументативно с манипулативна или игрова цел. Именно такъв е случаят с общия за *P* и *CO* пример с Евтидемовия аргумент, където корабите и пристанищата представляват отделни субекти от действителността, които съществуват независимо един от друг и съставляват *неделима* цялост (*ἀδιαίρετον*) само и единствено *ad hoc* – в определен контекст и в мисълта на оратора (Aristoteles 1959, 1401a.25-27; Aristotel 1993, p. 151). Човек може да познава две отделни неща (*πράγματα*) сами по себе си, но от това по никакъв начин не следва, че двете имат реална връзка помежду си в даден момент и корабите *сега* са в пристанището (Aristotel 1964, 1401a.27-28).

Напълно очевидно е, че процесът на *ad hoc* формиране на цялости не само не е задължително „погрешен“ в практическо, бихме казали, в психично отношение, но и е абсолютно необходим. Самият когнитивен процес би бил почти невъзможен без него – да не говорим за висши човешки дейности като изкуството. Ние възприемаме *Червените кораби* на Клод Моне или *Рибарските лодки на плажа в Сен Мари* на Винсент ван Гог не като набор от химични елементи, формиращи маслата и платното, нито като сбор от изображения на мачти, палуби, пясък, заливи, пристанища, а като цялостни картини, които въздействат не само на ума, но и на емоцията и въображението.

При класическата **fallacia divisionis** качествата на рода, разбираан като органическа и неделима цялост, се предицират за всеки един от видовете му – например, ако един национален отбор спечели Световното първенство по футбол и по този начин се окаже най-добрият в света, това не означава, че всеки един от играчите му задължително е най-добрият в своята сфера (нападател, защитник, вратар). Аристотеловият пример обаче отново се отнася не до органически, а до *ad hoc* диалектически цялости. Орест убива майка

си Клитемнестра като отмъщение за баща си Агамемнон. Справедливостта на подобно деяние безспорно е трудна за доказване, затова умелият оратор може да раздели двата тезиса „тази, която е убила съпруга си, трябва да бъде наказана“ и „синът трябва да отмъсти за убития си баща“ (cf. Maximus 1995, pp. 434.5 – 437.5). Всяка една от тези хипотези е вярна (поне за античната култура) и поради тази причина Клитемнестра наистина е трябвало да умре, а Орест – да я умъртви като убийца. Това механично разделяне на двата елемента обаче пренебрегва специфичните характеристики на конкретния казус, който съставлява *ad hoc* цялост – връзката на Орест и Клитемнестра като син и майка.

Широтата на смислите, които Аристотел придава на представяните от него аргументативно-софистически феномени, напомня не толкова конкретната, двуизмерна грешка на свързването и разделянето в модерната неформална логика, колкото двете големи стратегии, на базата на които Перелман и Олбрехтс-Титека изучават цялата палитра на аргументацията – асоциацията и дисоциацията. Конкретно дисоциацията, разбирана като „техники за разделяне, отделяне, отграничаване на елементи, които се възприемат като части от цяло или поне от обединена група в рамките на някаква мисловна система“, двамата автори определят като „характерна за всяка оригинална философска мисъл“ (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, p. 190) в контекста на тяхната „рационална парадигма“ (по Stefanova 2024, pp. 110 – 116). Самият Аристотел разглежда най-подробно функционирането асоциацията/синтеза и дисоциацията/диерезата като „софизми“ и „паралогизми“, при които отделни понятия са механично комбинирани в определен контекст (σύνθεσις) или пък механично извеждани и използвани поотделно извън собствения си контекст (διαίρεσις). Той обаче отделя подобаващо внимание на тези аргументативни способности и като реални ентимеми (Aristoteles 1959, 1399a.8-10; Aristotel 1993, p. 146).

Синтетично-диеретичната грешка в „За софистическите опровержения“ на Аристотел

Както синтезът, така и диерезата може да стане както в „душата“ (т.е. в мисълта), така и в езика. Докато в *P* синтетично-диеретичната привидна ентимема не е част от езиковите софизми, в *CO* тя се причислява към грешките/манипулациите, базирани на лексиса. Повечето модерни анализи на примерите с право са насочени към граматическата структура на изреченията. Сред тях се открояват интерпретациите на А. Скиапарели и П. Хаспер. Като цяло, целта и на двамата изследователи е да изградят общ дефиниционен критерий, който да обхваща различните от граматическа гледна точка примери (Schiaparelli 2003, p. 112; Hasper 2009, p. 110). За да постигне това, Скиапарели въвежда термина „изреченски оператор“ (Schiaparelli 2003, p. 113: *sentential operator*): дума (обичайно, глаголна форма), която „управлява“ изречения-

та, които формират предпоставките на софистическия силогизъм. Правилно подчертавайки, че далеч не всички примери от *СО* могат да бъдат обяснени чрез методиката на Скиапарели, Хаспер предлага всеобхватен лингвистично-синтактичен анализ на Аристотеловия текст. В своята обширна студия той използва модела на т.нар. „граматически дървета“ (grammatical trees): цялостни, йерархично построени граматически структури в рамките на типичните за гръцкия (и латинския) език „периоди“ от вплетени едно в друго главни и подчинени обстоятелствени изречения в рамките на сложното съставно изречение. При различен прочит отделните синтактични елементи могат да бъдат групирани по различен начин и по този начин да се получи езиков софизъм (Hasper 2009, p. 112 sq. et passim).

Подходът на Хаспер се отличава от този на Скиапарели не само с по-всеобхватния си терминологичен и аналитичен апарат, но също така и по начина, по който изследва материала. Скиапарели представя софизма в неговата диалектическа форма, като за нейния анализ е от изключително голямо значение преходът от предпоставки към извод. Хаспер, от друга страна, предпочита да се ограничи само до синтактичната форма на извода (съждението), което дава като пример самият Аристотел.

Двамата изследователи умело открояват граматическите особености на представените от Аристотел примери, но почти не коментират логическите аспекти на софистическата диалектика, които езикът отразява. Именно представянето на начина, по който *логосът* (разбиран едновременно като „език“ и „логика“) функционира с манипулативна функция, обаче е целта на трактата. Докато в *Р* Аристотел обръща внимание на самоволното комбиниране на понятия в определен контекст (при синтеза) или манипулативното им извеждане от такъв контекст (при диерезата), в *СО* той поставя същите мисловни процеси върху канавата на синтактичната структура на изреченията като повече или по-малко несъвършено средство за изразяване на различни континууми. По-голямата част от тях са изразени чрез глаголни форми, а манипулацията се състои както в „игра“ с времената в изявително наклонение, така и в преднамерена неяснота при употребата на причастията, причастните конструкции, инфинитивите и опитативите. В други случаи неясният синтаксис се отнася до връзката между имена (съществителни, числителни, и субстантивирани прилагателни), от които неправомерно се отнема някаква част или към които се прибавя такава. Специфичен случай е този, при който не е ясно коя е частта и кое – цялото. Така Омировият стих *Πεντήκοντ' ἀνδρῶν ἑκατὸν λίπε δῖος Ἀχιλλεύς* може да се преведе както като *От петдесет мъже сто остави божественият Ахил*, така и като *От сто мъже петдесет остави божественият Ахил* (Aristotel 2009, 166a37-38). Парадоксът във всички случаи се изразява в това, че самият континуум, който отразява действителността, се заменя с нейно статично и непроменливо „изображение“, в което отделното и конкретното се

изравняват с цялото и абстрактното. **Именно чрез този парадокс софистите демонстрират своята теория за динамичния и относителен характер на постоянното случване в света (*γίνεσθαι*) в противовес на схващането за статичността на съществуващото (*εἶναι*).**

Най-ясно отличимият континуум в примерите за синтетично-диеретична грешка в *СО* е **темпорално-потенциалният**, като приложените от Аристотел примери са само за синтез. В този случай последният представлява „наслагване“ в настоящия момент на събития и процеси, които в действителност се разполагат по времевата ска̀ла. По този начин може да се окаже, че човек, който *учи каквото знае* и *сега знае* буквите, учи *сега* буквите, които вече знае (Aristotel 2009, 166a30-31), или някой, за когото *сега* може да се каже нещо и е роден, може да се каже, че се е родил *сега* (Aristotel 2009, 177b20-22).

Колкото и парадоксално да звучат тези софистически аргументи, човешката култура използва подобен похват за наслагване на смисли често и напълно естествено. Ботичели, придворният художник на Медичите, ще постави своите покровители заедно със свитата им пред знаково събитие от свещената история на човечеството (Богородица с новородения Исус в яслите), изравнявайки тримата Медичи с Тримата влъхви „тук-и-сега“, без оглед на времето и пространството⁴. Чрез своето произведение на изкуството италианският художник постига двойна цел – той доставя естетическо удоволствие на своята публика (у Цицерон – функцията *delectare*) и едновременно с това индоктринира конкретната си аудитория по отношение на политическия режим на всемогъщите банкери във Флоренция (у Цицерон – функцията *docere*). По същия начин добрият оратор и добрият писател ще се отклонят за момент от критичната ситуация, на която е посветена речта или литературното произведение, и ще пренесат аудиторията си при някое събитие със символно значение за нейната идентичност, създавайки впечатление, че събитията се повтарят, а историята е циклична. Подобна идея наистина може да доведе до тежка и опасна манипулация. Достатъчно е да припомним „лунатичните“ (по израза на Шрайър) бленувания на нацистката върхушка, че „Чудото на Бранденбургския дом“ се повтаря със смъртта на американския президент Франклин Д. Рузвелт и Германия ще бъде спасена чудотворно през април 1945 г. (Shirer 2011, pp. 1560 – 1561).

Темпорално-потенциалният синтез в *СО* е преди всичко езиков феномен и от тази гледна точка се явява въпросът за конкретните лингвистични способности, чрез които софистите са го постигали. Един от тях използва относителната неопределеност на **глаголните времена**. Аристотеловият силогизъм, в който термините в двете предпоставки се свързват с копула (*e/ne e*, респективно *ca/ne ca*), отразява абсолютна и абстрактизирана действителност, в която няма място за други модалности и в езиков план – за други наклонения. Обективната действителност и естественият език обаче функционират в потенциално-времеви континууми, в които всеки следващ момент може да бъде различен от

предишния. В допълнение, езиковият знак, разбираан не толкова на равнището на отделните понятия, колкото на нивото на морфологичните и синтактичните категории, може да бъде крайно неопределен, особено когато излезем от сферата на спрегнатите глаголни форми и навлезем в царството на причастията, причастните конструкции, инфинитивите и оптативите. Дори времената обаче могат да отразяват едновременно цялостен континуум конкретен момент от този континуум. Пример за това е софистичното четене на израза *Μανθάνει νῦν γράμματα, εἴπερ μανθάνει ἃ ἐπίσταται* (Учи сега буквите, ако учи, каквото знае) (Aristotel 2009, 166a30-31), където глаголната форма *μανθάνει* обозначава както ученето по принцип, така и моментното действие, отнесено към конкретен обект (буквите). Човек *по принцип* учи нещата, за да ги знае *след това*. Ученето и знаенето са представени като част от един хронологически и причинно-следствен континуум. Когато вземем като произволна точка от този континуум сегашния момент (*νῦν*), към него можем да предицираме сегашната глаголна форма *ἐπίσταται*, като по този начин превърнем динамичната действителност в статичен парадокс:

Учи, каквото знае (по принцип). Учи нещата, които знае сега. Буквите са неща, които знае сега. Следователно сега учи буквите, които знае сега. Но той вече знае буквите и няма причина да ги учи.

Аристотел дава пример с буквите и в *P*, но вече без граматически (темпорален) аспект:

Τὸν τὰ στοιχεῖα ἐπισταμένον ὅτι τὸ ἔπος οἶδεν· τὸ γὰρ ἔπος τὸ αὐτὸ ἐστίν (Този, който знае буквите, знае и думата; защото думата е същото нещо).

В този случай думата също представлява континуум, в който части (буквите) съставляват отделните точки. Софистът предполага манипулативно, че този, който знае тези точки, може и да ги свърже, което очевидно противоречи на действителността. По същия начин функционират и парадоксите на Зенон. Ако разделим пътя на стрелата на отделни моменти (точки), то тези моменти ще бъдат точки, а точката е покой. Но стрелата въпреки това се движи.

Смесването на **предикативната и атрибутивната употреба на причастията** е още по-ефективен начин за привеждане на темпорално-потенциалния континуум в статично положение. Например деепричастието *γράφων* съдържа имплицитно в себе си богата гама от обстоятелства. Предикативно употребено (*пишейки*), то може да се развие в различни типове подчинено обстоятелствено изречение (темпорално, каузално, отстъпително и др.); при атрибутивна употреба, от друга страна, то заема функцията на субстантивирано прилагателно (*оγράφων, пишещият*). Единствената разлика на старогръцки език между атрибутивната и предикативната употреба на причастията е определителният член *ὁ*, който би могъл да бъде изпуснат или прибавен с манипулативна цел. В тази светлина може да се тълкува единият от примерите, които се дават в *СО* – *γράφοντα μὴ γράφειν* (*че пишещият не пише*). Ако причастията се възприеме като

употребено атрибутивно, би се получило *пишещият не пише*, където *пишещият* може да се възприеме като *пишещият по принцип, онзи който може да пише*. Ако се възприеме в предикативна функция обаче, трябва да се преведе като *пишейки, не пише* или *докато пише, не пише*, като по този начин то изразява едновременно на действието с инфинитивната форма. Примерът на Аристотел е сравнително лесно обясним чрез модерните граматически теории, но не бива да забравяме, че синтактичната терминология по негово време не е била толкова добре разработена, колкото днес. Начинът, който Стагиритът намира, за да обясни феномена, впечатлява както със своята оригиналност, така и с обвързаността си с философията на езика. Прави се разграничение между *δύναμις* (възможност) и *ἐνέργεια* (действие), което много добре приляга на гореказаната разлика между употребите на причастията. Наистина, атрибутивно употребеното причастие (пишещ) се отнася до способността на субекта да извършва дадена дейност (срв. „пишещите хора“, „мислещите хора“) – то не включва действие, извършвано в определен момент, и изпълнява функцията на пълноценно прилагателно (атрибут). Предикативно употребено, то вече изпълнява функцията на глагол, т.е. на *ἐνέργεια*. Човешкият разум възприема двата смисъла, обединени в един езиков знак, като едно цяло и невинаги може да направи разграничение между тях. Именно поради тази причина се получава и елементарният езиков капан. В български това трудно може да стане, тъй като атрибутивната и предикативната форма са различни („пишещ“ и „пишейки“).

Друг начин за създаване на синтетично-диеретична манипулация на езиково равнище е чрез **синтактични конструкции**. Това личи много добре при Евтидемовия аргумент, както е представен в *СО*. Ето двата му възможни типа четене:

А) Ἄρ' οἶδας σὺ // νῦν οὖσας ἐν Πειραιεῖ // τριήρεις // ἐν Σικελίᾳ ὄν.

Значи ти познаваш триери, които сега са в Пирея, докато си в Сицилия?

В този случай *τριήρεις* е пряко допълнение към *οἶδας*, а *νῦν οὖσας ἐν Πειραιεῖ* пояснява *τριήρεις*. Това четене не съдържа в себе си противоречие, защото човекът може да знае *по принцип* за тези триери, да ги е виждал или просто да е чувал за тях като част от атинския флот, независимо къде се намира. Той не твърди, че те са в Пирея – неговият опонент го уведомява за това.

Б) Ἄρ' οἶδας σὺ // νῦν οὖσας ἐν Πειραιεῖ τριήρεις // ἐν Σικελίᾳ ὄν.

Значи ти знаеш, че има триери сега в Пирея, докато (макар че) си в Сицилия?

В този случай *τριήρης* формира конструкцията *accusativus cum infinitivo* (АСИ), която се въвежда на български език със съюза „че“. Докато в случай А) е необходимо да се постави дълга логическа пауза (цезура) между *ἐν Πειραιεῖ* и *τριήρεις*, във втория случай те трябва да бъдат произнесени слято, за да се покаже, че съставляват органическа част от една и съща граматическа конструкция, управлявана от глаголната форма *οἶδες*. При маюскулното писмо обаче думите и фразите много рядко се отделят, а при произнасяне умелият софист лесно може да ги слее по удобен за него начин.

Самото наличие на неясноти, причинени от несъвършенството и полисемията на естествения език, е използвано от мегарските софисти за демонстриране на парадоксите, до които може да доведе възприемането на света като статичен кон-структ. На лингвистично (синтактично) равнище този паралогизъм е пряко свър-зан със спецификите на синтетичния старогръцки (респ. латински) език. Това обаче не означава, че в модерните аналитични езици той е неприложим.

Заклучение

Въпреки сравнително големия интерес, който Аристотеловата „грешка на свързването и разделянето“ предизвиква през последните три десетилетия, те-матата все пак не може да се счита за изчерпана. Изследователи като Папацимбас, Скиапарели, Хаспер и Рап не поставят асоциирането и дисоциирането на поня-тия нито в контекста на софистиката като философско течение, нито в общофи-лософски план. Те се съсредоточават преди всичко върху „техническите“ аспекти на двата похвата като видове манипулация и в по-голяма или по-малка степен, се обединяват около схващането, че в *P* и *CO* Аристотел има предвид два напълно различни феномена – логически и езиков.

Както показва анализът по-горе, Стагиритът в действителност представя един и същ аргументативно-манипулативен софистичен похват в двата трак-тата, съсредоточавайки се върху неговите семантични и логически аспекти в *P* и върху езиковите му проявления – в *CO*. Става дума за два различни подхода, които резултират и в разликите между примерите, които за приложени за тях. В *P* Аристотел представя синтезата и диерезата (асоциацията и дисоциацията) на нивото на понятията и тяхната комбинаторика в определен контекст. Свързването и разделянето могат да се отнасят до **естествени** цялости и техните части (както е при буквите и думата), но и върху **ad hoc** формирани такива (например в Евти-демовия аргумент). Аристотел обаче поставя фокус преди всичко върху полето на реалния контекст, в който отделните понятия и съждения се свързват и раз-делят. Именно обединени в такива контекстуални цялости те могат да разкриват конкретна истина (*ἀλήθεια*) „тук-и-сега“. Тъй като мисълта може да съществува отделно от реалността и да формира свои собствени структури, комбинациите от понятия и съждения могат и да не отговарят на действителността, „синтези-райки“ погрешни и респективно манипулативни съждения. От друга страна, в полето на мисълта общи съждения, които са верни по принцип, биха могли да бъдат приложени механично към конкретни обстоятелства със свои собствени специфични характеристики и по този начин да генерират неистинни, неморални или просто спорни изводи.

В *CO*, от друга страна, се обръща внимание на разполагането на обектите от действителността върху канавата на различни видове континууми (преди всичко, но не само темпоралните и потенциалните), които се изразяват именно чрез гра-матическите категории. Подходът му в този случай е продиктуван не само от же-

ланието да открие и представи различни манипулативни похвати, а и да отговори на нападите на еристите от Мегарската школа срещу философската концепция за статичността на света, противопоставена на тяхната собствена идея за динамиката на постоянното случване.

Устойчивият интерес на Аристотел към активацията на понятията и формираните от тях цялостни мисли в определен контекст, отразен в цитираните по-горе примери от *P*, *За душата*, *За тълкуването*, не означава, по никакъв начин, че за Стагирита истината е само конкретна, нито че се проявява само като Хайдегеровия *Dasein*, тук и сега. Именно границата между общите философски истини, наричани от по-късните реторици *θέσεις* или *quaestiones*, и конкретните съждения, отнасящи се до определени обстоятелства, наричани *ὑποθέσεις* или *causae*, чертаят границата между философията и реториката. Фактът, че един абстрактен постулат отразява истината и справедливостта, не означава, че той трябва и може да бъде приложен безкритично към определен казус, възникващ винаги *някъде*, *за някого*, *някога*. Защитимостта на тезата, че Орест може би не е трябвало да убива майка си като отмъщение за баща си, не поставя под съмнение общите принципи, че убийцата трябва да бъде наказана и синът трябва да отмъсти за баща си. Донякъде е иронично, че за нас, които четем *P* почти две хилядолетия и половина след нейното написване, тези абстрактни постулати също придобиват контекстуален характер, бидейки верни не абсолютно, а само за определен хронотоп, в който функционира определена култура. Един модерен съд в Европа или Северна Америка вероятно би намалил присъдата на Орест, но все пак би го осъдил за убийство, независимо дали е убил майка си, или някого друго като отмъщение за баща си.

Funding

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

NOTES

1. Преводът е мой.
2. Перелман и Олбрехтс-Титека акцентират върху аксиологическия характер на този аргументативен способ в контекста на общественния дискурс, без да го дефинират задължително като „софизъм“ или „грешка“ (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, p. 231).
3. В цитирания анализ Рикерт противопоставя дискурсивната ситуация (*ambience*), в която се включват и общите нагласи на аудиторията, на по-широкото смислово-понятийно поле (*chōra*), от което аргументаторът черпи своите аргументи и което прави реторическата инвенция възможна. Преносил отива още по-далеч, като доразвива теорията на Хартман и теоретизира относно заменяемостта на понятието *chōra* с Хайдегеровия „*Zuhandenheit*“ (Prenosil

- 2012, с. 291 сл.). Темата за комбинаториката на обектите в контекста на Хайдегеровата феноменология би могла да бъде тема на отделно изследване.
4. Вж. картината „Поклонението на Тримата влъхви“ на интернет адрес <https://joyofmuseums.com/museums/europe/italy-museums/florence-museums/uffizi-gallery/adoration-of-the-magi-by-botticelli/> (последно посещение на 15 юли 2023 г., 14:08).

ЛИТЕРАТУРА

- АРИСТОТЕЛ, 1993. *Реторика*, прев. и встъп. студия Александър Ничев. София: Софи-Р.
- АРИСТОТЕЛ 1998. *Топика*, прев. и встъп. студия Иван Христов. София: Захари Стоянов. ISBN 9549559602.
- АРИСТОТЕЛ, 2008. За тълкуването. В: АРИСТОТЕЛ, *Съчинения в шест тома*, т. I.1: *Органон*, прев. И. Христов, с. 85 – 131. София: Захарий Стоянов. ISBN 9789547399075.
- АРИСТОТЕЛ, 2009. За софистическите опровержения. В: АРИСТОТЕЛ, *Съчинения в шест тома*, т. I.2: *Органон*, прев. И. Христов, с. 539 – 641. София: Захарий Стоянов. ISBN 9789540901428.
- АРИСТОТЕЛ, 2022. Никомахова етика. В: АРИСТОТЕЛ, *Съчинения в шест тома*, т. IV.1: *Етически съчинения*, прев. И. Христов, София: Захарий Стоянов, с. 19 – 433. ISBN 9789540901497.
- ГЪНГОВ, Ал., 2021. *Логика на измамата*. София: Авангард Прима. ISBN 9786192396398.
- ΠΑΠΑΤΣΙΜΠΑΣ, Γ., 1995. *Ο παραλογισμός στον Αριστοτέλη* (докторска дисертация). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1995.
- СТЕФАНОВА, Н., 2024. Промененият статут на рационалността в полето на Новата реторика. Рационалната аргументация на Хаим Перелман – Люси Олбрехтс-Титека и Стивън Тулмин, *Философия*, Т. 33, № 1, с. 107 – 123, DOI: 10.53656/phil2024-01-06.

REFERENCES

- ARISTOTE, 1982. *Les parties des animaux*, ed. P. Louis, Paris: Les Belles Lettres. ISBN 13.978-2251000350
- ARISTOTEL, 1993. *Retorika*. Bulgarian translation and introduction A. Nichev, Sofia: Sofi-R [in Bulgarian].
- ARISTOTEL, 1998. *Topika*. Bulgarian translation and introduction I. Hristov. Sofia: Zahari Stoyanov [in Bulgarian]. ISBN: 9549559602.
- ARISTOTEL, 2008. Za talkuvaneto. In: Aristotel, *Sachineniya v shest toma*, T. I.1: *Organon*, original text and Bulgarian translation I. Hristov, pp. 85 –131. Sofia: Zaharij Stoyanov [in Bulgarian]. ISBN 9789547399075.
- ARISTOTEL, 2009. Za sofisticheskite oproverzheniya. In: ARISTOTEL,

- Sachineniya v shest toma*, t. I.2: *Organon*, original text and Bulgarian translation I. Hristov, pp. 539 – 641. Sofia: Zaharij Stoyanov [in Bulgarian]. ISBN: 9789540901428.
- ARISTOTEL, 2022. *Nikomahova etika*. In: ARISTOTEL, *Sachineniya v shest toma*, t. IV.1: *Eticheski sachineniya*, original text and Bulgarian translation I. Hristov, Sofia: Zaharij Stoyanov, pp. 19 – 433 [in Bulgarian]. ISBN: 9789540901497.
- ARISTOTELES, 1959. *Ars rhetorica*, ed. W. D. Ross, Oxford: Clarendon Press. ISBN: 9780198145578.
- ENGEL, S. 2000. *With Good Reason: An Introduction to Informal Fallacies*, Boston: Bedford/St. Martin's. ISBN 9781457695957.
- GULA, R., 2002. *Nonsense: A Handbook of Logical Fallacies*. Mount Jackson, VA: Axios Press. ISBN 13.9780966190854.
- GUNGOV, A., 2021. *Logika na izmamata*. Sofia: Avangard Prima [in Bulgarian]. ISBN 9786192396398.
- HAMBLIN, C. L., 1970. *Fallacies*. London: The Chaucer Press. ISBN 13.9780416145700.
- HASPER, P., 2009. Logic and linguistics: Aristotle's account of the fallacies of combination and division in the sophistical refutations. *Apeiron*, vol. 42, no. 2, pp. 105 – 152. ISSN 21567093.
- LAERTIUS, D., 1966. *Diogenis Laertii vitae philosophorum*, Long, H. (Ed.). Oxford: Clarendon Press. ISBN 9780198145608.
- MAXIMUS, 1995. De De obiectionibus insolubilibus. In: *Prolegomenon sylloge*, Rabe, H. Stuttgart & Leipzig (Eds): Teubner, pp. 427 – 447. ISBN 13.9783519019350.
- PAPATSIMBAS, G., 1995. *O paralogismos ston Aristoteli* (doctoral thesis). University of Ioannina, 1995 [in Greek].
- PERELMAN, Ch. & Olbrechts-Tyteca, L., 1971. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. London: University of Notre Dame Press. ISBN 0268004463.
- PRENOSIL, J., 2012. The embodied enthymeme: A Hybrid Theory of Protest. *Journal of Composition Theory*, vol. 32, no. 1 – 2, pp. 279 – 303. ISSN 07316755.
- RAPP, CH., 2013. Fallacious Arguments in Aristotle's *Rhetoric* II.24. In: RAPP, CH & P. HASPER (Eds.). *Logical Analysis and History of Philosophy*, pp. 122 – 158. Münster: Mentis Verlag. ISBN 978389785164-1.
- RICKERT, Th., 2007. Toward the Chōra: Kristeva, Derrida, and Ulmer on Emplaced Invention. *Philosophy and rhetoric*, vol. 40, no. 3, pp. 251 – 273. ISSN 0031-8213.
- Schiaparelli, A., 2003. Aristotle on the fallacies of combination and division in *Sophistici Elenchi* 4, *History and Philosophy of Logic*, vol. 24, no. 2, pp. 111 – 129, DOI: 10.1080/0144534031000096145.

- SCHREIBER, S., 2003. *Aristotle on False reasoning. Language and the World in the Sophistical Refutations*. Albany: State University of New York Press. ISBN 13.978-0791456606.
- SHIRER, W., 2011. *The Rise and Fall of the Third Reich*. Rosetta Books (Kindle edition). ISBN 9780795316999.
- STEFANOVA, N., 2024. Promenenijat statut na racionalnostta v poletoto na Novata retoika. Racionalnata argumentacija na Chaim Perelman – Lucy Olbrechts-Tyteka i Stephen Toulmin. *Filosofiya – Philosophy*, vol. 33, no. 1, pp. 107–123, DOI: 10.53656/phil2024-01-06
- THOULESS, R., 1974. *Straight and Crooked Thinking*, London: Pan Books. ISBN 978-0330241274.
- Waterfield, R., 2000. *The First Philosophers. The Presocratics and Sophists. A New translation by Robin Waterfield*. New York: Oxford University Press. ISBN 0192824546.

THE FALLACY OF SYNTHESIS AND DIAIRESIS: TOWARDS LOGIC AND LOGOS IN ARISTOTLE'S RHETORIC AND SOPHISTICAL REFUTATIONS

Abstract. The present study focuses on the so-called ‘fallacy of combination and division’ or ‘synthetic-dieretic fallacy,’ as discussed by Aristotle in his treatises ‘Rhetoric’ and ‘On Sophistical Refutations.’ Despite significant scholarly interest in these manipulative maneuvers over the last two decades, there is no agreement regarding the notable discrepancies observed in the two works regarding definitions and the examples the philosopher employs to illustrate them. The thesis to be defended is that these are not two entirely different phenomena but rather two distinct approaches applied by Aristotle to refute the paradoxes used in the Megarian school of philosophy to seemingly disprove the concept of the static (εἶναι) nature of being and ‘prove’ their idea of an eternally changing dynamic world (γίγνεσθαι). A new approach will be proposed towards the specific argumentative fallacies and linguistic means underlying the logic-linguistic phenomena described by Aristotle.

Keywords: Fallacious argumentation; logic; language; combination and division; Aristotle

✉ **Dr. Gerasim Petrinski, Assoc. Prof.**

WoS ResearcherID: JIY-0186-2023

ORCID iD: 0000-0002-3385-8957

Sofia University

Faculty of Philosophy, Department of Rhetoric

1113 Sofia

125, Czarigradsko Chausee Blvd, Block 4, Office 127

E-mail: petrinski@phls.uni-sofia.bg